

İsmail Kara

Din İle Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri

Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, 502 s.

Bundan iki yıl önce “Cumhuriyet Dönemi Kültür Hayatı” konulu bir konferansta S. Hayri Bolay, Hilmi Ziya Ülken’in *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserinden bahisle, ‘bu eser alanında tek olma hususiyetini korumaktadır. Bugüne kadar aşılama-şmıştır. Bu günkü araştırmacıların mevcut birikimleri, formasyon ve çalışma performansları ile de aşılacağı hiç benzemiyor’ demişti. Çağdaş Türk düşüncesinin meselelerini konu edinen *Din İle Modernleşme Arasında*’yı okuduktan sonra Bolay’ın bu değerlendirmesinin biraz yersiz/eksik olabileceği hissediliyor.

Din İle Modernleşme Arasında mevcûdiyetini birkaç önemli sebebe borçlu. Öncelikle yazarının iyi bir tarih formasyonuna sahip olması, dinî terminolojiye, bilgiye ve birikime hakimiyeti, olay ve olgulara soğukkanlı yaklaşımı sayılmalıdır. İkinci olarak dile hâkimi-

yet gelmektedir. Gerçekten bu topraklarda yetişen önemli müelliflerin ortak noktalarından birisi “Türkçe’yi ciddiye almak, iyi tasarruf etmek ile Türkiye’yi ciddiye almakta”¹ gösterdikleri hassasiyettir. Bir başka neden, İstanbul’dur. “İstanbul mühim çünkü bizim medeniyet dünyamızda ‘şehir’ İstanbul’dur ve müşterek değer nâmına neyimiz varsa bu beldenin tezgâhlarında dokunur. Bu hep böyleydi, bundan sonra da böyle olacak.”² İstanbul Anadolu’nun özeti, konsantre olmuş halidir. İstenilen, kullanılması gereken her türlü kaynağa ulaşabilmenin en kestirme yolu İstanbul’dur.

Düşünce dünyası ve tarihi üzerine yazılan metinlerin iyice azaldığı ve sığlaştığı şu dönemlerde *Din İle Modernleşme Arasında* araştırmacılara ümit vaad eder niteliktedir. Kitapta düşünce tarihinin önemli simâlarına ve metinle-

1 Ahmet Turan Alkan, “Bu Ülke’nin Aydınları”, *Ateş Tecrübeleri, Türkiye Günlüğü Yazıları* içinde, İstanbul 1996, s. 290.

2 Alkan, “Doğduğu Yerden Batan...”, *Zaman*, 24.11.2004.

rine yönelik farklı değerlendirmelerin nedenleri üzerinde durulmuştur. Türk düşünce tarihinde yapılan tahliller, kemikleşen düşünce kalıpları, hurafeleştirilen tarih ve din, siyasî ve ideolojik kalıplar altında yazılan metinlerin, bir kez daha düşünerek ve yeniden tenkit ve tetkik süzgecinden geçirilerek değerlendirilmesi istenmektedir.

Kitapta çağdaş Türk/İslam düşüncesinin dâhili ve hârici meselelerinin, tarihi gelişim süreci içindeki kırılma noktalarının neler olduğu ve aydınların yanılgılarının nerelerde düğümlendiği konusunda çarpıcı örnekler ve tahliller yer almaktadır. İlk yetmiş sayfada etraflı bir şekilde, diğer bütün metinlerde de bir şekilde üzerinde durulan temel mesele, düşünce dünyasının metot ve usül problemidir. Yazarın, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* adlı ansiklopedik çalışmada da aynı konular üzerinde daha detaylı ve ısrarlı şekilde durması bunu daha net göstermektedir. “*İslam Düşüncesinde Paradigma Değişimi: Hem Batılılaşalım Hem de Müslüman Kalalım*” makalesi bu kitap içinde “*Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir*” metniyle yeniden ele alınıp genişletilerek verilmiştir.

Farklı zamanlarda farklı dergilerde ve Kara’nın diğer kitaplarında da yayınlanan metinlerin bir araya getirilmesinden oluşan kitapta, başka yerde yayınlanmamış me-

tinler de bulunuyor. Biçimsel olarak eklektik gibi duran kitabın fikişsel olarak yeknesak olduğu görülebilir. Türk fikir hayatı, “metotsuzluk ve yersizlik meseleleri yüzünden büyük bir zafiyet göstermektedir. Bu yüzden fikir hayatı ancak, sorumsuzluk, seviyesizlik ve keşmekeşlik kelimeleri ile tavsif edilebilecek bir fukaralık ve pespayelik içinde yuvarlanmaktadır” (s. 476). Yazarın belirlemesine göre bu sorunların büyük bir kısmı bugüne kadar yapılmış çalışmalarda ortaya çıkan ön kabullerden, kemikleşmiş ifadelerden ve önyargılardan kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede yazarın üzerinde durduğu belirgin nokta, düşünce tarihimize farklı bir boyuttan, farklı bir üslup ve metotla yeniden bakma gereğidir. Bu gereklilik belli başlı kavramlara yaklaşım ve anlamlandırmada kendini gösterdiği gibi, kişi ve olay monografilerinde de belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak, İslamcılık düşüncesinin incelenmesinde ve ele alınmasındaki tutarsızlıklar, araştırmacıların ön yargıları, kullanılan yanlış metotlar ve kısmen hadiselere yaklaşma niyetleri yüzünden bu gün çok farklı bir içeriğe ve boyuta gelmiştir. Burada çarpıcı olması bakımından bazı eser ve yazarlardan örnekler verilmiştir. Tunaya’nın *İslamcılık Cereyanı* adlı eserini dönemin marjinal ve manuel kaynaklarından hareketle, ‘irtica’ ve ‘gerici’ gibi

kavramlar etrafında ele alması, Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma*'yı 'ilericiler' 'gericiler' çatışması şeklinde yazması ve Ülken'in *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*'nde Topçu gibi, Âkif gibi önemli düşünce simalarına yer vermemesi düşündürücü bulunmaktadır. Bu problemler karşısında Kara şu yorumu yapar: "Kaynakları daha geriye gitse de büyük ölçüde Cumhuriyet devrinde kemikleşmiş ve ders kitaplarına kadar inmiş birçok hüküm, kabul, değerlendirme ve tasnif, yeni bakış açılarıyla tenkit süzgecinden geçirilmedikçe yakın geçmişte cereyan etmiş tartışmaları gerçek yerlerine oturtmak ve fikrî çabaların mantığını çözmek konusunda yetersizliğe düşmekle kalmayacak, bugün nerede durduğumuzu/nereden başlayacağımızı tespitinde de ciddi zorluklarla karşılaşılacaktır." (s. 28)

Türk düşünce hayatının gelişme sürecine bakıldığında din devlet ayrılmazlığını ciddi bir şekilde vurgulayan yazar, bu noktada şu hayati soruyu sorar: "tabiatı ve kalkış noktaları itibarıyla geleceğin temerküz ettiği dinî alanı tahrip etmeye, zaafa uğratmaya, gerilere doğru itmeye, dönüştürmeye müteveccih olan modernleşme teşebbüsleri nasıl olup da bizde aynı zamanda dinî bir hüviyete bürünmüştür?" (s. 29)³ Bu

soru bugün de dün olduğu gibi hayatî bir öneme haizdir.

Yakın tarihte ve günümüzde çağdaş Türk düşüncesinin meseleleri üzerine yayınlanan metinlerin veri tabanları hayli önem arz etmektedir. Metinlerin temel felsefelerini nereden ve nasıl aldıkları sosyal bilimlerin problematiğini oluşturur. Oysa bu konuda ciddi sayılabilecek bir sorun yaşanmaktadır. Metinlerin temel ile ilişkisi son derece önemlidir. Kurtuluş Kaya'nın da üzerinde sıkça durduğu noktalardan birisi, Türk aydınlarının güncele boğulmuş olmasıdır. Aydınlar kendilerini güncel meselelerin çözümünde -belki de- sorumlu hissettiklerinden metinlerde tarihi, kültürel ve sosyal derinliği bulmak güçtür. Kara da bu hakikati irdeleyerek, çağdaş Türk düşüncesinin temel metinlerinin tarihilikten uzak olduğunu vurgulamıştır. Şerif Mardin'in *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* önsözünde belirttiği, biraz da Osmanlı'dan beri felsefesizliğin de etkisiyle toplumda, yalınkat bir pragmatizmin hakim olmasının aydınlarda nasıl tezahür ettiğini Abdullah Cevdet ve Mehmet İzzet'ten örneklemiştir: Aydınların nihâi düşüncelerinden biri "Bize doğru olan değil müfid olan lâzımdır" (*A. Cevdet*), bir diğere göre de "Bize filozof değil, demirci lâzımdır" (*Y. Akçura*) s.(53-54).

3 Yazar bu konuyu ayrıca şu makalesinde de işlemiştir: "İslâm Dünyasında Modernleşme Aynı Zamanda Bir Şekilde Dinîleşmedir", *Diyanet Aylık Dergisi*, sy. 160, s. 34.

Özellikle Cumhuriyet öncesi aydınların metinlerinde İslâmi muhtevanın önemine dikkat çeken yazar, İslamın çağdaş Türk düşüncesindeki merkezî yerini göstermesi bakımından Abdullah Cevdet'in 1922'de yayınladığı ve sıradan bir vaizin vaazını aratmayacak metnini aynen vermiştir (s.56-59). Benzer durumu Tunalı Hilmi'nin siyâsî içerikli hutbelerinde de yakalayan Kara, ortalama bir dinî metinde bulunmayacak kadar dinî unsurlarla örülmüş risalenin Türk düşünce tarihinin muhtevası bakımından önemine dikkat çekmiştir.⁴ Yazara göre, "Türk düşünce tarihine ait metinlerin büyük çoğunluğu mantığı ve muhtevası itibariyle bir bütün olarak İslam tarihinin, İslam ilim ve kültür mirasının içine doğru rahatlıkla uzatılamaz. Metinlerin hemen hepsinde dönemsel problemler yüzünden "asl'a sadakat değil, zamanın ilcaâtına uygunluk' ön plana çıkarılmış bu yüzden de yazılar kısmen veya tamamen kendisine ve kaynağına 'yabancılaşmış'tır" (s.53).

Türk düşünce tarihinin temel sorunlarından biri de detaylara önem verilmemesidir. Düşünce tarihi ile ilgili metinlerde genellikle meşhur kimselerin ve olayların altı çizilmiştir (s.25). Kişiler, olaylar ve olgular üzerine yapılan

incelemelerde hep zıtlıklar üzerinde durulup (s.44), benzerlikler üzerinde durulmaması, hem gerçeklerin tam olarak değerlendirilememesine hem de zenginliğin sağlanamamasına sebep olmaktadır. Yakın tarihin önemli fikrî cereyanları olan Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık akımlarının tarihi seyri hesaba katıldığında, bu üç cereyan da II. Mahmut döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nin Avrupa tehdidi altında yeni siyâsî-sosyal birlik arayışlarının giderek çerçevesi daralan yönelişlerinden ibaret (s.44) bir gelişme göstermiştir. II. Meşrutiyet dönemi fikir hareketleri üzerinde duran ilk araştırmacılar (Tunaya, Berkes, Peyami Safa, Mümtaz Turhan, Şerif Mardin vd.) dahil olmak üzere sonrasında gelen yeni kuşak araştırmacılar da bu akımları birbirinin karşıtlıkları olarak ele alarak incelemişlerdir. Oysa; "Çöküş dönemindeki düşünce akımları bir zihin açıklığına varma gayretinin sonucunda değil, eldeki organizasyonun ve yönetim imkânlarının korunması, elde tutulabilmesi gayreti sonunda oluşmuş düşünce akımlarıdır. Dolayısıyla Osmanlı döneminin ne batıcılığı, ne Osmanlıcılığı ve ne de İslamcılığı bu topraklarda yaşayan insanların yeni bir hayat damarı sa-

4 İsmail Kara, "Ulema Siyaset İlişkilerine Dair Metinler II: Ey Ulema! Bizim Gibi Konuş!", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, 1999/2, sy. 7, s. 65-134. Yazar bu makalesinde Tunalı Hilmi'nin 1314/1898'de Cenevre'de yazdığı *İkinci Hutbe*'sini incelemiştir.

hibi olmalarına yarayan düşünceyle ilgiliydi. Bu akımların ilgi duyduğu tek şey, ‘batmaktan kurtulma’ endişesidir. Tek istikâmet batmaktan kurtuluş olduğu için de her çırpınış biraz daha batışı getirmiştir.”⁵

Çağdaş Türk düşüncesinin bu gün ulaştığı seviye maalesef çok yüksek değildir. Bunun elbette bazı sebepleri vardır, ama en başta geleni araştırmacıların disiplinler arası çalışma yapabilecek formasyon ve performansla yetiştirilmemeleri/yetişmemeleridir. Çağdaş Türk düşüncesinin meseleleri üzerinde kafa yormak isteyen araştırmacıların bugün en azından modernleşme dönemi tarih, felsefe gurubu, (kelâm, tasavvuf, ahlâk), siyasî düşünce, hukuk, eğitim, bilim tarihi, tarihatlar, basın ve müesseseler tarihi alanları arasındaki geçişkenliği mutlaka tanımaları gerekmektedir. Geçmişte yayınlanmış ve bugün çoğu kimselerce fazla tanınmayan birçok eser hemen her sahada çalışanlar için kaynak niteliğindedir. İsmail Kara bu eserler içinde, üzerinde durulması gerekenlerden bazıları olarak Mehmet Kaplan, Fuad Köprülü, İ.Habib Sevük, A.Hamdi Tanpınar, Kenan Akyüz, A.Sırrı Levvent ve Osman Nuri Ergin ve daha birçok yerli ismi zikreder. Ya-

zar bu kimselere eğilmekle yerli düşüncenin de inşâ edileceğini söylemektedir. Ona göre yerli düşünce son derece önemlidir. Yerli düşünce, “yerelle düşünmek, mahalli kalmak, mahalli unsurlarla avunmak, kendini dışarıya kapatmak değil, aidiyet, bir duruş, ve bir merkez arayış bulma ameliyesi olarak algılanmalıdır”(s.476).

Bugün araştırmacılar için belki en önemli sıkıntılardan biri düşünce tarihimizdeki kişiler üzerine yapılmış sağlıklı ve derinlikli tezlerin olmamasıdır. Bunların başında da Mehmet Akif, Ahmet Mithat Efendi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Sami Paşa vd. gelmektedir. Bu şahsiyetler üzerine yapılmış çalışmalar, daha çok sığ, edebî çalışmalar olup dar bir alanda kalması yüzünden kahramanların fikir, düşünce ve ruh dünyalarına gereği kadar nüfuz edilememektedir. Kara, monografik çalışmaların eksikliğini vurgulamıştır. Bununla birlikte olay monografilerinin azlığı da ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur. Yakın tarihimizde zuhur etmiş birçok olay ve olgu üzerine yeterli çalışmaların yapıldığını söylemek zordur. Yazar, kitabının sonlarında yer alan ve söz konusu olaylardan birini işlediği “Rize Hadisesi ve Mehmet Hulusi Efendi” yazısın-

5 İsmet Özel, “Din mi Milliyet mi?”, *Milli Gazete*, 30 Aralık 1988, s. 6’dan naklen: Kara, “İslamcı Söylemin Kaynakları ve Gerçeklik Değeri”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, c. 6, (*İslamcılık*), s. 47, 22 no’lu dipnot.

da kısmen bu probleme değinmektedir.⁶

Kara bugün için yapılması en elzem ve akdem çalışma olarak Çağdaş Türk Düşüncesinin tarihi yazıcılığını bir problem alanı olarak ele alarak, hiç olmazsa bazı müellifleri ve kitaplarını (Peyami Safa, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hilmi Ziya Ülken, Yusuf Hikmet Bayur, Tarık Zafer Tunaya, Bernard Lewis, Niyazi Berkes, Şerif Mardin...) kronolojik olarak ele alıp tetkik ve tenkit süzgecinden geçirmeyi (s.71) önermektedir.

Kitabın ‘Tarih ve Hurafe’ bölümünde (s.76-109) farklı tarih te-lakkileri ve tarih yazım usulleri ve problemleri dile getirilmiştir. Tarih yazıcılığının oryantalist söylemlerin ne kadar etkisi altında kaldığı meselesi, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet’in Dozy’nin *Tarih-i İslam*’ına reddiye olarak yazdığı ve bugüne kar pek üzerinde durulmayan hacimli kitabı *Tarih-i İslâmiyet* üzerinden incelenmiştir (s.110-125). Batının İslam tarihine yönelik tezlerini çürütmek iddiasıyla keleme alınan *Tarih-i İslâmiyet*’in netice olarak ne kadar oryantal söylemin etkisi altında kaldığı ortaya konulmuştur. Çarpıcı olması bakımından metnin sonuna söz konusu kitap-

tan çevrim yazılar da eklenmiştir. Çağdaş Türk düşüncesinin meseleleri etrafında ele alınması gereken bir diğer önemli sorun, bu konuda ele alınmış bütün yazılı materyallerin ilmî usullerle kronolojik neşirlerinin yapılmamasıdır. Bu konuda değerli çalışmalar varsa da yeterli değildir. Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes, A. Adnan Adıvar, M. Ali Aynî ve Şerif Mardin’in çalışmaları zikredilmekte ama yeterli görülmemektedir. Toplumsal sorunların çözümlenmesinde iktisadî açıklamaların yerine toplumun dinî ve mistik tecrübelerini oturtmaya çalışan Weberyen metodun temsilcisi Ülgener’in çalışmaları ise usul bakımından müspet bir çıkır olarak görülmemiştir. Ayrıca Ülgener’in çalışmaları halef de bulmamıştır.

Eserler üzerinde yeterli çalışmaların olmaması yanında, bilim dünyasının daha önemli bir sorunu kavramlara yaklaşımdır. Bugün halâ kendisinden ne kastedildiği tam olarak bilinmeyen birçok kavram vardır. “Medeniyet, terakki, asrileşmek-muasırlaşmak, hürriyet, tecdid, ulûm ve funûn, hilâfet, meşrutiyet, asr-ı saadet, millet, milliyet, irtica, ittihad, müsavat, kaynaklara dönüş” vs.⁷

6 Yazar burada kısmen değindiği olayı kitap halinde vuzuha kavuşturmuştur. İsmail Kara, *Rize Müftüsü Hulusi Efendi ve Hac Hatıraları*, Dergâh Yay, İstanbul 2004.

7 Bunlar ve benzer kavramlar *Doğu Batı, Toplum ve Bilim, Tarih ve Toplum, Toplumsal Tarih, Düşünen Siyaset, Karizma, Muhafazakar Düşünce, Dîvân, Kılavuz, İslâmiyât, İslâmi Araştırmalar, Literatür, Türkiye Günlüğü, Türk Yurdu* vd. gibi son dönem düşünce dünyamızın önde gelen süreli

bunlardan bazılarıdır. Bu meyanda henüz çalışılmamış birçok alan bulunmaktadır. Çağdaş Türk düşüncesinin ahlâk, tasavvuf-tarikat, sosyal yapılar, halk kültürü, halk zihniyeti gibi temel katmanları olan kavramlar çalışılmayı beklemektedir.

Türk düşüncesinin önemli bir sorunu olarak görülen kavramlar konusunun anlaşılabilirliğini daha müşahhas kılmak için yazar tarafından “modernleşme dönemi Türkiye’inde “ulûm”, “fünûn” ve “sanat” terimlerinin algılanışı, süreli yayınlar, kitaplar, risaleler ve sözlükler üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır (s.126-196). Burada söz konusu kavramların müelliflerin kafalarındaki farklı imgelemleri ve eserlerindeki kullanımları örneklerle açıklanmıştır. Ayrıca metin sonuna “ulûm”, “fünûn” ve “sanat” kavramlarının lügatlerdeki anlamlarını içeren bir ek ile, Münif Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Şemseddin Sâmî, Babanzâde Ahmed Naim ve Mehmed İzzet’ten çevrim yazı metinler ilave edilmiştir. Yine aynı konu Reşid Rıza’nın, *Muhavere-tü’l-Muslih ve’l-Mukallid* kitabı üzerinden “ıslah” ve “taklit” kavramları etrafında incelenmiştir.

Yazarın üzerinde durduğu diğer bir konu, modernleşme dönemi kavramlarının yine bu dönem düşünürleri tarafından nasıl algılandığı meselesidir. Bir düşünce adamı olarak henüz bir Mehmed Âkif monografisine sahip olmadığımız dile getirilirken (s.203), tarih ve din, değişim ve modernizm algılamaları yönüyle Abdullah Cevdet ve Akif benzerliğine dikkat çekilir. Bu benzeş, yazarın metot kısmında üzerinde durduğu Cumhuriyet öncesi düşünce hayatının teşekkülünde dinin yerinden ve aydınların din telakilerinden kaynaklanmaktadır. ‘Meşrutiyet ve Milliyetçiliğe Dair’ başlıklı kısımda yer alan metinlerin de ana teması kavramların algılanışıdır. Metot kısmında sıklıkla üzerinde durulan ve hâla muğlaklığını koruduğu iddia edilen meşrutiyet, meşveret, hürriyet, uhuvvet, müsâvat, milliyetçilik, kavmiyetçilik vb. birçok kavram dönemin özgün metinleri, kişiler ve fikir çevreleri tarafından yapılan tartışmalar ve münakaşalar üzerinden incelenmiştir. Burada, Akçaabat Müftüsü Mehmet İzzet Efendi’nin, “*Mir’ât-ı Meşrutiyet*” risâlesi *Taşrada Meşrutiyet Ruhu* başlığıyla çevrim yazısı

yayınlarına devamlı olarak kapak ve dosya konusu olmaktadır. Bu süreli yayınların son yıllarda işledikleri konular genellikle; Medeniyet, Felsefe, Bilim Tarihi, Sağ ve Sol Siyasetler, Üniversiteler, Cemaat, Cemiyet, Gelenek, Osmanlı Tarihi, Türk Tarihinin Sorunları, Biyografi, Değişim, Küreselleşme, Kimlikler, Âraftakiler, Akademiçiler, Hukuk, Doğu Batı, Üniversite, Avrupa, Devlet, İrtica, Etik, Gericilik, İlericilik vs. kavramları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

da verilerek değerlendirilmektedir. Metinde taşralı (İstanbul'dan uzak) bir müftünün meşrutiyet ve ilgili kavramlara yönelik algılamaları ve matbuatın modernleştirici etkisi vurgulanmıştır.

II. Meşrutiyet döneminin önemli basın organlarından *Türk Yurdu*, *Sebilü'r-Reşad* ve *İçtihad* dergileri ile bunların yazarları arasında geçen milliyetçilik ve kavmiyetçilik tartışmalarında da kavramlar meselesi ortaya çıkmaktadır. Yazar bu kavramların kullanılmasını ve tartışmaları, Ahmed Agayef, Süleyman Nazif, A.Naim ve Nüzhet Sabit üzerinden incelemiştir.

Çağdaş Türk düşüncesinde bir tenkit ve tasfiye alanı olarak görülen tasavvuf ve tarikat çevrelerine yönelik incelemede, bu sürecin ne zaman ve nasıl başladığı, başlama sebepleri ve muhtevası üzerinde durulmaktadır. II. Meşrutiyet dönemi batıcılarından Kılıçzâde Hakkı'nın metinleri üzerinden başlatılan inceleme, dönemin diğer yazılarından da örnekendirilmiştir. Burada ve son bölümde düşünce tarihimizin önemli simaları üzerine yapılacak biyografi çalışmalarına önemli katkılar sağlayacak birikimler bulunmaktadır. Mehmed Âkif, Nurettin Topçu, Cemaleddin Efgani, Babanzâde Ahmed Naim, Hüseyin Kazım Kadri, Rize Müftüsü Mehmed Hulusi Efendi ve Osman Nuri Ergin bunların başında gelmektedir.

İsmail Kara, "Osmanlı'da felsefe yoktu" şeklindeki yaygın kanaatle de bağlantılı olarak "Türkiye'de felsefenin neden dili yok?" sorusunu araştırmıştır. Konuyla ilgili bölümün problematiği söz konusu söylemin doğruluğu ya da yanlışlığı değil, "Türkiye'de neden felsefe dilinin olmadığıdır". Öncelikle Osmanlı'da Batıdakine benzer bir felsefe teşekkül etmemiş olsa da, divan edebiyatı gibi zihniyet dünyası olarak son derece yüksek bir düşünce alanının yaratılması incelenmeye değer bir konu olarak görülebilir. Kara, Türkiye'de yerli ve gelişkin bir felsefe dilinin oluşmamasını bizzat alanın mensuplarına yüklemektedir. Meslekten felsefeci olmamasına rağmen Babanzâde Ahmed Naim'in üstün gayreti, titizliği, seçiciliği ve kararlılığı ile ürettiği yerli felsefe diline karşılık, başta kendi öğrencileri olan iki akademisyenin (Niyazi Berkes ve Macit Gökberk), performansları ile daha ileriye giderek hocalarını önce anlayıp sonra şerh etmek, tenkit ve cerh etmek ve nihayet onu geçerek yerli felsefeyi yeniden inşa etmek yerine, onu reddetmeye, hatta aşağılamaya, tahkir ve tezyif etmeye çaba gösterdiklerini, bu kimselerin anı, hatıra ve meslekî yazılarından ortaya koymuştur. Her iki akademisyenin dil konusuna bakışları, Osmanlıca ve Arapça'ya karşı takındıkları tavır eleştirilmektedir.

Yazarın Ahmet Naim ilgisini diğer yazı ve kitaplarından da biliyoruz. “Rüsûh ve istikamet sahibi bir zat” olarak (s.413) tanımladığı Ahmet Naim’in felsefe terimlerine dair bütün çalışmaları ve tartışmaları yazar tarafından kitaplaştırılmıştır.⁸ Yerli, bir o kadar da ilmî kaygılarla felsefe dili oluşturmaya çalışan Ahmet Naim karşısında yazar, Berkes ve Gökberk’in “nerede durduklarını, hangi yere doğru soru sorduklarını”(s.249) sormaktadır. Kara sözlerini şöyle bitirir: “Biz ‘ölülerimizi hayırla yad etme’ geleneğinden geliyoruz ama felsefeciler belki Voltaire’nin sözüne daha çok kulak kesilirler: ‘Yaşayanlara nazikâne davranmalıyız; ölülerimize ise tek borcumuz kalmıştır: Hakikat.’”

Eserin genelinde geçmiş ve bugün mukayesesini bulmak mümkündür. Bunlardan biri de Cumhuriyet öncesi aydınlarının vasfıdır. Günümüz aydınlarının dinî ve ilmî birikimlerine yönelik her hangi bir değerlendirme yapılmassa da Cumhuriyet öncesi aydınlarının, din telakkileri, dil kabiliyetleri ve tevarüs ettikleri tarih ve medeniyete vukûflarının vurgulanması, günümüz aydınlarına açık bir gönderme niteliğindedir (s.56).

Yazar bunlardan sonra modernleşme dönemi Türk aydınlarının

düşüncelerinde İslâmî/dinî muhtevanın merkezi yerini sorgulamaktadır. Ona göre burada, eserleri aslından okuyup anlayamayan bir fikir hayatı ile karşı karşıya bulunmaktadır. Bu yetersizlik kendini geçmişe karşı büyük bir ilgisizlik ve önemsememe şeklinde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla geçmiş anlaşılmasında, ilgili çalışmalar da lüzumsuz gibi görünmektedir. Bunun temel sebebi; “Yetersiz donanımımız ve onların eserleri ile kendimiz arasında birebir bir ilişki kurmamak, bir diğer önemli sebebi de onların reel ve metafizik olarak neyin peşinde olduklarını, hangi problemi hangi düzeyde çözmekle meşgul olduklarını yeteri kadar bilmeyişimiz, belki daha da önemlisi Türk düşünce hayatının incelenmesine yönelik farklı mercekler kullanabilen katmanlı bir bakış açısına ve tetkik tarzına aşına olmayışımızdır” (s.473).

Kara’ya göre Türkiye’de ilim, fikir ve siyasetle ilgilenmek isteyen sorumluluk, iddia ve dava sahibi bir kişi, içinde bulunduğu girift hale asgari üç ayrı mercek kullanan gözlüklerle bakmak zorundadır:

1. İlki ve en dar kapsamlısı, aktüel problemlere odaklanan mercektir.
2. Biraz daha yukardan ve daha geniş bir açıdan, tarih ve coğ-

⁸ İsmail Kara, *Bir Felsefe Dili Kurmak-Modern Felsefe ve Bilim Terimlerinin Türkiye’ye Girişi*, Dergâh Yay, İstanbul 2001.

rafya perspektifinden bakmayı mümkün kılacak bir tasavvur ve tarassut merceği.

3. Aktüel realitelerin, hatta mad-di tarihin üstünde daha müccerret, felsefi ve metafizik diyebileceğimiz sahaları temâşa etmemizi sağlayacak unsurları görmeyi mümkün kılacak evsafaftaki mercek.

Türk düşünce tarihinin metodolojik yönden meseleleri çözümlenmeden, müptela olunan hastalıklar doğru teşhis edilemeyecektir. Doğru teşhis yapılamadan da asla çözümler üretilemeyecektir. Problemlerin çoğu, kendimize ait bir siyasî yapı, bir siyasî üslup inşa edememektendir. Üslup ve tavır dinî, millî, hatta coğrafi karakterler taşır. Bu noktada Kara üslubun niteliği ve neliği hakkında çarpıcı bir örnek verir:

“Haçlı sürülerini dize getiren Kudüs Fatihî Selahaddin-i Eyyubî ile İngiliz kralı Arslan Yürekli Rişar’ın meydan okuma babında ‘kılıç kullanma’ üslupları bu açıdan zikre değer: Rişar koca bir çelik külçesi olan kılıcını çeker ve kalın bir demir direği ortadan ikiye biçer. Beklenen (bugün bizim de beklediğimiz) daha büyük bir kılıçla daha kalın bir demir direği ortadan ikiye bölmektir. Halbuki Şarkın büyük sultanı Selahaddin-i Eyyubî narin, ince kılıcını çeker ve sadece havaya fir-

lattığı tülün altına tutar, kendi ağırlığıyla düşen tül ikiye bölünecektir” (s.477).

Türk düşünce dünyasının meselelerini yerli usullerle ele alıp kaynaklara eğilmekle hadise halledilmiş olmayacaktır. Çünkü çağdaş Türk düşüncesi çok geniş bir coğrafyadan darala darala Anadolu’da temerküz etmiştir. Düşünce dünyamızın sorunlarıyla uğraşmak öncelikle coğrafi olarak açılmayı da gerektirmektedir. Coğrafyaya açılma mukayeseli çalışmaların da ortaya çıkmasını sağlayabilecektir. Ama bu alanda da büyük eksiklikler vardır. İlber Ortaylı’nın sürekli üzerinde durduğu noktalardan birisi, tarihi anlamak için paralel okumaların yapılmasıdır. Bununla birlikte aynı dönemde farklı bölgelerin, historik, linguistik, teolojik ve hukuk birikimine ve uygulamalarına da bakmak gereklidir. Herhangi bir dönemin kişisi ve olayı üzerinde durulurken onu çağdaşları ve içinde yaşadığı toplumsal ve siyasî şartlar ve zaruretlar içinde değerlendirmek gereklidir.

Bundan 30 yıl kadar önce Türkiye’de gerçek anlamda “ilim efkâr-ı umûmiyesinin olmadığını”⁹ söyleyen Güngör ile “ne yazık ki Türkiye hesap verilen ve hesap sorulan bir ülke olmaktan çıktı” diyerek serzenişte bulunan Kara aynı kaygıları dillendirmektedir.

9 Erol Güngör, “Türkiye’de Sosyal İlimler”, *Dünden Bugüne Tarih, Kültür, Milliyetçilik*, İstanbul 1995, s. 42.

“Hesap vermeyecek ve hesap sormayacak kişilerin ismi, cismi, makamı mevkii ne olursa olsun, cümlesi bizden irak olsun”(s.480) dese de, Türkiye “‘yazsan ne olacak, söylesen ne çıkacak?’ çöküntüsü içinde, itiraf cesaretini bile yok eden bir kabullenmişlik, yılgınlık ve beyhudedelik görüntüsü oluşturmaktadır (...). Çöküntü havzasını ıslah ve tedavi etmeden, onun sonuçlarını ve eserlerini bırakınız düzeltmeyi, fark bile edemeyiz. Yaşarız, taşırız, ama mahiyetini bile fark edemeyiz.”¹⁰

Bu ahvalde Türkiye ciddi bir ihya hareketine muhtaçtır. “Bu ihyâ asr-ı saâdet gibi, kaynaklara dönüştürücü gibi, parlaklıkları ölçüsünde güçlü dayanakları ve yönelişleri olmayan hülyalarla değil, şuurlu bir geriye dönüş şeklinde yaşanmalıdır. Tarihten hesap soran, tarihe hesap veren bir geriye dönüş, kuvvet ve zaafılarımızı atlamadan, tarihi sürekliliği ihmal etmeden, unuttuklarımızı, unutmak istediklerimizi hatırlayarak, terk ettiklerimizi yeniden tartıya koyarak ciddi bir muhasebe”(s.479).

Netice

Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri kitabının en önemli yönü düşünce tarihimizin önemli simalarının bizzat kendi düşüncelerini serdetmede ihtiyar ettikleri metot ve bu simalar üzerine yapı-

lan incelemelerde tutulan yol/usuldür. Öyle görünüyor ki İsmail Kara, Türk düşünce dünyasının problemlerinin ele alınışını bütün teferruatı ve incelikleri ile yeniden tetkik ve tenkide davet etmektedir. Burada öncelikle dikkat edilmesi gereken husus, bize ait olan problemlerin doğru teşhis edilmesini sağlayacak yine bize ait usullerin tespit edilmesidir. Başkalarının metotları ile Türk düşünce dünyasının sorunlarına eğilmek, metot sahiplerinin söylemlerini içselleştirmek ve nihayetinde farklı bir versiyonla yeniden dillendirmekten ibaret kalacaktır. Doğu dünyasının kültür ve düşünce hayatını incelemek, araştırmak ve bundan kendileri hesabına bir netice çıkarmak amacıyla icat edilmiş olan oryantalizm, oksidantalizm ve kültürel antropolojinin metotları ile bu coğrafyanın hususî meselelerine eğilmek, gerçekçi bir yaklaşımdan uzak kalacaktır.

Din İle Modernleşme Arasında düşünce tarihimizin herhangi bir dönemi, siması, olayı, toplumsal ve siyasî hareketi üzerinde çalışmak isteyenlerin özellikle usul bakımından çok faydalanacakları, kendilerine yeni ufuklar edinecekleri son derece güzel bir Türkçe ve üslup ile inşa edilmiş soğukkanlı değerlendirmelerden müteşekkil, ‘hesap soran ama hesap vermekten de çekinmeyen’ bir zihniyetin/mesuliyetin eseridir.

¹⁰ Ahmet Selim, “Matlaşmanın Anatomisi”, *Zaman*, 18.11.2004.

